

## Democratie en cultuur in verleden en heden

Door Annemarie Wijn en Eisse Kalk

Agora Europa hebben we ooit opgericht als stichting voor democratie en cultuur. Na 20 jaar is het tijd om de relatie tussen die twee begrippen wat diepgaander ter discussie te stellen. Op het eerste gezicht lijkt het wel alsof bloeiperioden van kunst en cultuur samenvallen met perioden waarin ook aan de democratie nieuwe impulsen worden gegeven.

In de tijd van het klassieke Athene waarin de democratie een hoogtepunt bereikt, is er tevens sprake van een sterke opbloei van cultuur. Die komt tot uiting in de bouw van tempels, raadsgebouwen, markthallen, stoa's, concertzalen en theaters, maar ook in de beeldhouw-, vaasschilder- en de toneelschrijfkunst met tragedies en komedies. Een van de meest geliefde beelden is dat van de tyrannendoders die in 415 voor Chr. de tyran Hipparchus (zoon van Pisistratus) vermoordden. Het beeld stond op de Agora.

In een volgende bloeiperiode zien we een explosie van cultuuruitingen in de Renaissance in stadstaten als Florence, Siena, Venetië, Pisa en Lucca. In diverse stadstaten wordt een Palazzo Pubblico gebouwd voor stadsbesturen, waarin burgers van die vrije steden een werkzaam aandeel hadden. De gebroeders Lorenzetti breken met de traditie dat alleen religieuze voorstellingen geschilderd mogen worden en maken in opdracht van het stadsbestuur van Siena hun beroemde fresco's over de effecten van het goede en het slechte bestuur.

De tijd van de Verlichting in de tweede helft van de 18<sup>e</sup> eeuw wordt gekenmerkt door een opbloei van de schilderkunst, de literatuur en de filosofie. De grote denkers en schrijvers uit deze tijd (Voltaire, Hobbes, Hume, Rousseau, Paine en Locke) leggen de basis voor een revolutie die in Frankrijk en in de Verenigde Staten van Amerika zal leiden tot het ontstaan van wat wij de moderne democratieën zijn gaan noemen. De theatergroep Mug met de Gouden Tand viert haar 25 jarig bestaan in 2010 met de voorstelling Verlichting light, Zij onderzoekt daarin hoe de Verlichting is ontstaan en hoe dat begrip te pas en te onpas wordt gebruikt. Tussen alle pertinente opvattingen van nu omarmen zij de twijfel en de tolerantie.

In de moderne tijd, aan het einde van de 19<sup>e</sup> en het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw maakt de opkomst van de arbeidersbeweging de weg vrij voor het algemeen kiesrecht en ontstaan nieuwe kunstuitingen als Jugendstil en Art Nouveau en later ook de Stijl en het Bauhaus. In de Nederlandse steden worden, in de stijl van de Amsterdamse School, arbeiderswoningen gebouwd in complexen die vrij vertaald een schoolvoorbeeld zijn van de tijdloze uitgangspunten van Vitruvius: venustas (prachtig), firmitas (krachtig) en utilitas (praktisch) en daarom nu beschermd en behouden worden als ons cultuurhistorisch erfgoed.

In de jaren 60 en '70 van de 20ste eeuw ontstaat een tegencultuur die de regenteske en autoritaire stijl van besturen ter discussie stelt (Provo en kabouter en talloze zelfbeheer experimenten, maar ook D66 en Nieuw Links). Die tegencultuur gaat gepaard met allerlei uitingen van kunst en cultuur (van flower power tot pop art), die de kracht van expressie laat zien van kunstenaars en burgers die zich door hun herwonnen vrijheid laten inspireren.

Al deze voorbeelden doen ons vermoeden dat in tijden van wezenlijke vernieuwingen van de democratie er ook sprake is van een opbloei van tal van cultuuruitingen. Er valt natuurlijk ook wel wat af te dingen op deze aanname Het oude Athene dankte zijn opbloei van kunst en cultuur vooral aan de schatkamers vol goud die werden gevuld door eiland- en stadstaten die eerst werden veroverd en daarna, met verplichte afdrachten, deel uitmaakten van de Delisch-Attische zeebond. En in de 20<sup>ste</sup> eeuw is het algemeen kiesrecht uiteindelijk ook het democratisch vehikel waarmee Hitler aan de macht is gekomen...

We willen daarom iets preciezer analyseren welke relatie er bestaat tussen democratie en cultuur. In deze bijdrage zullen we ons beperken tot de Atheense democratie in de oudheid en de moderne democratie vanaf de 20<sup>ste</sup> eeuw. We belichten die relatie aan de hand van vier invalshoeken:

- a - cultuur en democratie als belichaming van gemeenschapszin en burgerschap
- b - cultuur als symbool van verzet tegen autoriteiten en een dwingende religie
- c - cultuurhistorisch erfgoed als uitingsvorm van een collectief geheugen en gemeenschapszin
- d - de menging van hoge en lage cultuur

### **In de Griekse oudheid geldt: burgerschap, democratie en cultuur horen bij elkaar en zijn voorwaarden voor een stabiele samenleving**

We zagen in hoofdstuk 1 van deze bundel hoe in de Oudheid met de mythe van Pythagoras het ontstaan van de democratie wordt verklaard en overgedragen. De twee centrale begrippen in deze mythe zijn de overdracht van *aidos* (het eergevoel) en *dike* (het rechtsgevoel en het respect voor de ander). Beide begrippen hebben betrekking op het gedrag van burgers jegens elkaar.

‘De filosofen Protagoras en Aristoteles gingen er niet van uit dat velen de vaardigheid van een staatsman bezaten. De medezeggenschap en het stemrecht waren niet gebaseerd op dat soort deskundigheid, maar op het feit dat burgerdeugd, rechtvaardigheidszin en respect voor de publieke opinie voorwaarden zijn voor het bestaan van een samenleving. Bovendien wordt de sociale stabiliteit bevorderd als burgers invloed kunnen uitoefenen op de kwesties die hun eigen leven en welzijn betreffen’.

Een democratische samenleving is in die tijd ook een samenleving, waarin de vrijheid van iedere burger om deel te nemen aan het bestuur (en bij de oude Grieken ook de rechtspraak) zowel een recht als een plicht is. Politiek bedrijven is in de Griekse polis een onderdeel van een cultureel complex. Zowel de volksvergadering als de processies en religieuze festivals, zowel de marktdagen als de feestdagen maken er deel van uit. De agora is in het oude Griekenland de plaats waar zowel handel wordt gedreven als religieuze feesten worden gevierd, waar filosofie wordt onderwezen en de volksvergadering bijeen komt. Cultuur en politiek en democratie vloeien hier als het ware in elkaar over en zijn geen gescheiden werelden zoals in onze samenleving.

### **a - democratie en cultuur en gemeenschapszin in de 20<sup>e</sup> eeuw**

In de 20<sup>ste</sup> eeuw zijn cultuur en democratie ook nog wel uitdrukkingen van gemeenschapszin en burgerschap, maar deze manifesteren zich vooral in afzonderlijke gemeenschappen (zuilen) en er is ook veel meer sprake van afzonderlijke domeinen van cultuur en staatsvorm. In de 20<sup>ste</sup> eeuw zijn de opkomst van de arbeidersbeweging, de strijd voor het algemeen kiesrecht en de opkomst van de sociaal democratie vanwege hun motivatie om het volk op allerlei manieren op te voeden en te verheffen nog wel een voorbeeld van de verbinding van democratie en cultuur. Het is terug te vinden in vele kunst- en cultuuruitingen (stedenbouw en architectuur, literatuur, theater, meubelontwerp, typografie en vormgeving van affiches, maar ook spotprenten). Met het verdwijnen van de Rode Familie als verbindende factor in deze zuil verdwijnen ook de directe verbindingen tussen democratie, gemeenschap en cultuur.

Het christelijke volksdeel heeft zijn eigen culturele en maatschappelijke organisaties en ook zijn eigen omroeporganisaties. De kerken vormen een vanzelfsprekend ontmoetings- en verbindingspunt, maar iedere kerk heeft wel zijn eigen zuil. De schoolstrijd aan het begin van de 20e eeuw heeft als uitkomst dat ieder geloofsgemeenschap zijn eigen scholen mag inrichten, maar ook dat verder sprake is van een duidelijke scheiding tussen kerk en staat.

Nog eerder vormt zich vanaf het midden van de 19<sup>e</sup> eeuw een liberale cultuur rondom de schrijvers en lezers van De Gids, die vanaf 1830 verschijnt. Vanuit dit liberale denken wordt Thorbecke gezien als de grondlegger van onze huidige vertegenwoordigende democratie. In het liberalisme staan de individuele vrijheid en het zelfbeschikkingsrecht voorop. Zij pleiten voor zo weinig mogelijk staatsinmenging.

## **b - cultuur als symbool van verzet tegen autoriteiten en dwingende religie**

Het verzet tegen autoriteiten en een dominante religie vormen een inspiratiebron, zowel voor culturele hoogtepunten als voor een vernieuwing van de democratie. De mens als zelfstandig denkend wezen, die zijn of haar eigen verantwoordelijkheden neemt en het eigen leven vormgeeft. De tirannendoders zijn in Athene een directe getuigenis van het neerslaan van de tiran Hipparchus en het herstel van de democratie, zoals op vazen afgebeeld. Bij de bouw van de beroemdste van alle tempels, het Parthenon, bleek dat beeldhouwer Phidias naast het beeld van de godin Athena Parthenos, zichzelf en Pericles en ook menselijke activiteiten heeft afgebeeld, in de vorm van de Panathenaëen Processie. Een ongekende houding ten opzichte van de tot dan toe onaantastbare positie van de goden.

De mens maakt zich door vernieuwende cultuuruitingen los van de goden en van een te dwingende religie (zowel in het oude Athene als in de Renaissance en de Gouden Eeuw). Maar ook los van te dwingende staats- en bestuursvormen. (Renaissance, Republiek der 7 Verenigde Nederlanden, Verlichting en revolutie, opkomst arbeidersbeweging en strijd voor algemeen kiesrecht)

Een belangrijke functie van kunst en cultuur, inclusief de media, is naast schoonheid, troost, informatie en ontspanning ook het signaleren van misstanden en het kritisch volgen en ter verantwoording roepen van bestuurders en volksvertegenwoordigers. De vorm die dit kan aannemen kan impliciet of expliciet zijn, maar is van alle tijden. (de komedies van Aristophanes, cabaretiers, stand-up comedy, animatie-series, onderzoeksjournalistiek, consumentenprogramma's, de ombudsman, vrijheid van meningsuiting, academische vrijheid). Volgens sommigen vervullen de media in onze huidige democratie een grotere rol als waakhond en controleur van de macht dan de door partijpolitieke akkoorden gebonden volksvertegenwoordigers.

## **c - cultuurhistorisch erfgoed als symbool van gemeenschapszin**

Het cultuurhistorisch erfgoed vervult een belangrijke rol in het verbeelden en belichamen van gemeenschapszin. Voor het onderdeel bouwkunst van de kunst en cultuur zijn de klassieke drie elementen van VITRUVIUS: venustas, utilitas en fermitas uitermate geschikt gebleken als uitgangspunt. Gebouwen en stedenbouwkundige ensembles die deze drie elementen verenigen hebben bewezen waard te zijn om behouden te blijven en een nieuw leven te krijgen. Nu en in de toekomst kan hergebruik met inspirerende voorbeelden uit het verleden laten zien wat de mogelijkheden zijn. De 3 elementen van Vitruvius vormen de basis voor een collectief geheugen van bewoners en burgers, dat onder andere tot uiting komt in de continuïteit van bestaande vormen en gebouwen. Gevoel voor continuïteit dient gekoesterd en gestimuleerd, omdat historisch besef ervoor zorgt dat je weet hoe het maatschappelijk leven en de kunst en cultuur zich ontwikkeld hebben tot heden. De zichtbare en spirituele resultaten daarvan vormen de elementen waarop de toekomst zich verder kan ontwikkelen (Behoud door ontwikkeling).

## **d - de menging van hoge en lage cultuur in de Oudheid...**

Een overeenkomst tussen de klassieke oudheid in Athene en de huidige maatschappij is, dat er in beide gevallen sprake is van een democratie met een menging van hoge en lage

cultuur. Een kenmerk van de (directe) democratische bestuursvorm is, dat het vrijheid biedt aan een veelheid aan kunst- en cultuuruitingen en die ook ondersteunt via maecenaat, sponsoring of subsidie. Dit in tegenstelling tot dictaturen die kunstvormen die niet welgevallig zijn aan het systeem of zich er kritisch over uitlaten, verbieden en zelfs vernietigen.

De verbinding van democratie en de hoge en lage cultuur in Athene bestond op de Agora en omgeving uit de combinatie van alledaagse bezigheden zoals de markt, met mogelijkheden voor filosofie onderricht, bezoek aan het theater met tragedies en komedies, maar ook bezoek aan de tempel en deelname aan de volksrechtbank. Via de vaasschilderkunst werd de relatie met de goden verbeeld. De bouwkunst vervulde volgens de Vitruviaanse waarden *avant la lettre*, een veelheid aan functies: tempels die onderdak bieden aan de religie, raadsgebouwen voor het functioneren van de directe democratie (boule), markthallen voor opslag en bevoorrading van de dagelijkse behoeften, stoa's voor schrijfkamers en winkels, theaters voor het opvoeren van de tragedies en komedies, die commentaar leveren op de relatie met de goden en de politieke actualiteit. Maar ook een gebouw voor de 2000 leden van de volksrechtbanken. Deze verbinding van de hoge en lage cultuur met de democratie en religie beleefde haar hoogtepunt tijdens de jaarlijkse feestweek, de Panathenaëen.

### **...en in de 21<sup>e</sup> eeuw**

In de 20<sup>ste</sup> eeuw heeft in Nederland lang een sterke scheiding tussen hoge en lage cultuur bestaan. Met het verdwijnen van de zuilen en de versterking van het individualisme lijkt de crossover tussen hoge en lage cultuur meer ruimte te krijgen.

De verbinding van democratie en cultuur kan in het huidige tijdsgewricht en in de toekomst zorgen voor een broodnodig tegenwicht tegen Big Brother en een zich snel ontwikkelende technologie, die mensen de greep op hun leven dreigt te ontnemen.

De oude zuilen en daarmee oude zekerheden zijn verdwenen en dat veroorzaakt grote onzekerheid bij veel burgers. De noodzaak is ontstaan om zelf nieuwe rituelen te ontwikkelen nu de oude voor een (groot) deel verdwenen zijn en geen houvast meer bieden om 'de boel bij elkaar kunnen houden'. Dat geschiedt door nieuwe (virtuele) gemeenschappen te zoeken en te vormen. De hang om tot zoiets als een zuil te behoren, zoals we die tot enkele decennia geleden kenden, is vrijwel verdwenen. Het individu kiest naar behoefte, op verschillende tijdstippen, tijdelijk of permanent tot welke groep, gemeenschap of community hij/zij wil behoren.

### **Nieuwe gemeenschappen en nieuwe vormen van burgerschap en democratie**

Skype, de service voor gratis telefoneren en chatten via internet, heeft meer dan 405 miljoen gebruikers. You tube heeft 363 miljoen reguliere gebruikers en Twitter met zijn ultrakorte blogberichten had in 2009 per maand 67 miljoen gebruikers.

In het artikel, 'In de ban van de Bits', van Maartje Somers in het NRC Cultureel Supplement van 16 april 2010, staan interessante observaties over de consequenties van de 'vervolking' die de opvolger is van de digitale snelweg. Innovatiedeskundige Charles Leadbeater schreef het boek *Cloud Culture*, in opdracht van Counterpoint, de denktank van het cultureel instituut The British Council. Hij ziet een atoomwolk van massale zelfexpressie met het potentieel om ons allemaal te raken en met elkaar te verbinden. Kortom voltooiing van democratisering van kunst. Jaron Lanier, internetgoeroe en –pionier en uitvinder van de term virtual reality is in zijn boek 'You Are Not a Gadget' vol van digitaal cultuurpessimisme. Beide auteurs signaleren dat internet een transformatie en intensivering doormaakt, die cultuur, menselijke relaties en uiteindelijk ook de mens zelf zullen veranderen. Maar Lanier komt tot de constatering dat dit leidt tot meer consumentenvrijheid en meer gemak, maar minder autonomie. Meer ruimte voor de eenvormige massa, maar minder voor het afwijkende individu. Het vergroot de kans op machtsconcentratie. Wat blijft er over van onze individuele

privacy? Hij ziet bedreiging van geestelijk eigendom en auteursrecht doordat gratis content en downloaden van materiaal de norm is en pleit voor een mondiaal, universeel, eenvoudig model voor micropayment. Een creatieve variant op emissiehandel waarbij iedereen zijn bits op het net kan verhandelen.

Lanier met zijn 'digitaal humanisme' en Leadbeater met zijn utopie vinden echter beiden dat gebruikers moeten beseffen dat internet een publieke ruimte is, niet alleen te betreden als consument maar ook als bewuste burger.

Op onvermoede wijze wordt hier vanuit de virtuele wereld weer een verbinding tussen massacultuur, burgerschap en democratie gelegd. Voor Agora Europa niets nieuws, in de zin dat er net als de afgelopen 20 jaar veel werk aan de winkel is voor een vernieuwende invulling van alledaagse democratie en een brede cultuur. Een cultuur die machthebbers controleert en ter verantwoording roept en burgers de greep op hun eigen leven laat behouden en gemeenschapszin stimuleert.

